

Zingende koekoek doet echt geen bek open!

C. van Deursen

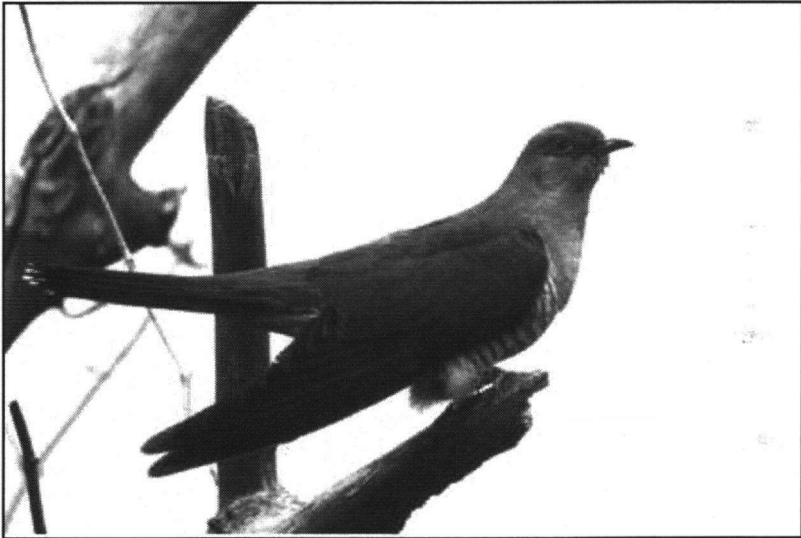
In de vogel-toptien neemt de Koekoek een hoge plaats in, maar toch is deze vogel, ook voor veel vogelkijkers, een onbekende. Daaraan draagt de Koekoek zelf in belangrijke mate bij. Zijn geluid is overduidelijk, ook al geven Engelsen en Fransen daaraan in hun naamgeving een eigen chauvinistisch tintje mee. Japanners maken het nog bonter want daar heet hij Kak-ko! Midden april, soms wel eerder, arriveren ze in onze contereien, na het doorbrengen van de winter in Centraal-Afrika, of nog zuidelijker. Nog steeds is niet exact bekend waar 'onze' vogels in Afrika overwinteren.

De Koekoek komt vanaf de poolcirkel tot de Middellandse zee en in grote delen van Azië voor. In Nederland is hij nog een redelijk algemene verschijning maar, net als elders in Europa, loopt zijn aantal gestaag terug. Voedselspecialisten krijgen het, in een landschappelijk steeds uniformere wereld, zwaarder. Koekoeken vonden in de evolutie voor essentiële zaken van hun bestaan 'slimme' oplossingen. De voedselkeus is in overeenstemming met zijn overige gedragingen: vreemd. Rupsen, vooral dichtbehaarde, die andere vogels versmaden, zijn spekje voor zijn bekje. Als een der weinige zangvogels produceert de koekoek braakballen. Hij moet van de rupsenharen af, omdat die zich anders vastzetten op de maagwand. Dat hij ooit aan die behaarde rupsen begon ligt vermoedelijk daaraan dat die zich vrijwel zonder mimicry vertonen en een behoorlijk volume hebben.

Koekoeksilhouet

De meeste mannetjes zijn fraai blauwgrijs, de meeste wijfjes rossig-bruin, of iets wat het midden tussen grijs en bruin houdt. Beide hebben grote gele ogen, met een roodbruine ring omrand en heldergele poten, vrijwel zonder loopbeen. Door de korte poten lijkt een zittende Koekoek op zijn buik te rusten. De lichtgrijze borst tekent mooi af tegen de blauwgrijze bovenkant, terwijl het achterlijf soms zwemen van rood-bruin heeft. De vleugels zijn van onderen gestreept, net als borst en buik. De staart staat meestal iets omhoog en de vleugels hangen af. Dit bepaalt het typische koekoeksilhouet.

Vanaf midden april klinkt overal in duin en polder het melancholieke 'koekoek', meestal in een dubbele lettergreep. Bij de eerste koekoekslag opent de snavel met een nauwelijks zichtbaar spleetje, bij de tweede blijft hij gesloten. Afbeeldingen in vogelboeken, met opengesperde snavels, kloppen dus niet! Roept een Koekoek drie of meer lettergrepen, dan is er sprake van opwinding. Hij maakt een vrouwtje het hof of reageert op roofvogel of mens. Is de Koekoek verliefd dan blijkt zijn vocabulaire veel uitgebreider. Hij beschikt over verschillende, voor mensenoren minder welluidende, geluiden: een hoog kwiekwie (gegiechel), een gaga-ga (keelgeluid) of een mengeling van krijsgeluiden. Een geluidspanedonium breekt los als meer mannetjes het gelijktijdig op hetzelfde wijfje hebben voorzien, want koekoeken kennen het verschijnsel polyandrie, (meer mannen dan vrouwen) en dat werkt onder vogels niet veel anders uit dan bij mensen! Aanhouders winnen kennelijk, want Koekoeken beginnen 's morgens vroeg te roepen en gaan door tot het echt donker is. Na juni is een roepende Koekoek een bijzonderheid.

Een roepende Koekoek is herkenbaar aan een "dikke" keel. Foto Chris van Deursen

Heel bekend maakt onbemind!

Een Koekoek vliegt opmerkelijk, omdat de opwaartse vleugelslag niet boven de lichaamsas uitkomt. Dat maakt de tortelduifgrote, lange slan-

ke vogel, die zich met snelle vleugelslag verplaatst, onmiskenbaar. Meestal wordt een vliegende Koekoek opgemerkt, wanneer hij in die vlucht ook nog eens zijn naam roept. Vaak roept hij vanaf de top van een hoge struik of in een bosrand zittend, waarbij het achterliggend bos een klankbord vormt. Kleine zangvogels kennen zijn verschijning maar al te goed en in de tijd dat ze eieren hebben is een Koekoek reden voor paniek. Hoe klein ze vaak zijn, ze vliegen hun kwelgeest tegemoet, pesten hem, of begeleiden hem meevliegend tot de grens van hun territorium.

Die opwinding is terecht, want wee het nest dat een Koekoek ontdekt. Een onbewaakt ogenblik wordt benut om in dat nest een ei te leggen.. De vrouwtjeskoekoek eet eieren uit het nest van de waardvogel vaak op. Die slikt ze geheel door, maar ze vreet ook eieren uit nesten zonder daarin eigen eieren te leggen! Intussen is bekend dat er direct in het waardvogelnest wordt gelegd. Er moet wel 'synchroniteit' zijn tussen het leggen van de waardvogel en van de Koekoek, zeker bij die die op een bepaalde soort zijn 'ingesteld'. Hoe weet de eileggende Koekoek dat, want de voorsprong in uitkomen is één tot anderhalve dag vóór de eieren van de waardvogels? Waarschijnlijk is observatie van nestelende waardvogels voor de Koekoek dé prikkel om een ei van de eierstok te lossen en in de eileider te brengen. Als dat ei na vier of vijf dagen gelegd kan worden heeft de waardvogel ook de eerste ei(eren). Het Koekoekje in spé komt dus op het juiste moment in het nest en kruipt uit het ei vóór de concurrentie.

Of die Koekoekberekening klopt hangt af van de bouwrijver van de waardvogels. Klopt hun schema niet helemaal, dan moet de Koekoek het ei in het nog lege nest leggen, met het risico dat het broeden niet door gaat. Omdat een Koekoekswijfe om de twee dagen een ei legt moet ze dus een hele serie nesten kennen en de ontwikkeling van de eileg daarin volgen. Niet alleen de plaats waar, maar ook tijdstippen waarop, moeten dus zijn ingeprent.

Dagtaak

Het bijhouden van een 'voorraad' nesten moet zelfs voor een 'luie' koekoek een dagtaak zijn. Ze moet voortdurend de toekomstige broedouders bekijken om op die manier haar eigen generatie veilig te stellen. Het mag ook niet voorkomen dat ze twee eieren in hetzelfde nest legt, omdat dat uitmondt in broedermoord. Schrijver vond ooit twee Koekoeken van gelijke leeftijd in het nest van een Roodborsttapuit. Een van de gelijktijdig uitgekomen jonge Koekoeken werd uit het nest gewerkt. Dat jong werd teruggeplaatst, maar lag binnen het uur opnieuw uit het nest. Wanneer kleine zangvogels eenmaal een Koekoek hebben groot gebracht zijn ze furieus in latere ontmoetingen met Koekoeken. Misschien is dat

een van de redenen dat er minder eieren in loofzangernesten worden aangetroffen?

Hoe minder eieren in het nest van de waardvogel liggen, hoe minder er worden verwijderd. Volgens deskundigen zou het plunderen van nesten (waarin later helemaal geen koekoeksei belandt) verband kunnen houden met de productie van de wel 20 eieren die een Koekoek in een voorjaar moet leggen. De eischalen zouden de kalkbehoefte van de Koekoek kunnen dekken. Ook zou dat verband houden met het feit dat Koekoekswijfjes een groot deel van de tijd honger lijden, omdat ze nesten van waardvogels moeten gadeslaan en ontdekken. Dan levert een opgegeten ei de noodzakelijke energie. Volgens anderen betekent dat eiereten iets anders. De broeddrift vermindert wanneer de waardvogel de helft van zijn legsel mist. Ze bouwen dan liever een ander nest om opnieuw te beginnen. Daarop 'speculeert' de Koekoek, om in dat nieuwe nest haar eigen ei te leggen.

De vraag waarom ze niet eenvoudig het eerste nest van de waardvogels gebruikt lijkt gemakkelijk te beantwoorden. Op het hoogtepunt van de broedtijd kan het koekoekwifje uit veel nesten kiezen. Haalt ze uit die 'overvloed' enkele nesten leeg, dan bouwen de beroofde waardvogels een nieuw, op een tijdstip dat er minder net begonnen legfels zijn. Zo maakt het Koekoekswifje gelegenheid om zelf langere tijd met leggen door te kunnen gaan. Dit is natuurlijk geen weloverwogen strategie. Koekoekswifjes die nesten plunderen kunnen meer eieren produceren dan 'normaal'.

Dubbele bodems

Waardvogels als Tjiftjaf en Winterkoning laten vaak hun nest in de steek. Mogelijk zien ze dat hun nest nogal is verformfaaid, wanneer een Koekoekswifje daarin gelegd heeft. Rietzanger en Karekiet leggen regelmatig een vloertje over het vreemde ei en beginnen vervolgens opnieuw. Of dit echt een 'antwoord' is op de Koekoekstrategie is maar de vraag, omdat dergelijke dubbele nestbodems ook worden gevonden zonder dat van Koekoekseieren sprake is.

Bosrietzangers werpen in de meeste gevallen het Koekoeksei uit het nest en broeden verder. Om dat te bereiken wordt een gat in de schaal van het grote koekoeksei gepikt, om het daarna uit het nest te werken. Vogels, die met broedparasitisme rekening moeten houden, moeten hun eieren uitstekend kennen, omdat dit bepalend is voor zowel het voortbestaan van de soort, alsook om zich te kunnen verweren tegen Koekoekseieren.

Een jonge Koeboek in het struweel houdt zijn omgeving scherp in de gaten. Foto Chris van Deursen

De verhoogde attentie van eventuele waardvogels beantwoordt de Koeboek met een tegenzet. Het ei krijgt een aan het legsel van de waardvogel aangepaste kleur. Soms gaat de aanpassing nog verder. Het lijkt in sommige gevallen bedrieglijk op dat van de reeds aanwezige eieren, alleen is het meestal groter. Toch is moeilijk aantoonbaar dat koeboekseieren altijd op die van de waardvogel gelijken. Het meest geslaagd is wellicht het 'witte kwikstaart-koeboeksei', maar dergelijke eieren zijn ook in nesten van rietzangers of roodborsten aangetroffen. In Midden-Europa en Engeland zijn veel eieren zo 'uitgevoerd' dat ze zonder al te grote problemen in de legfels van meer soorten 'passen'. Het duidelijkst is het ei van de 'Heggenmuskoekoek' aangepast, zowel qua kleur als vorm. Het zou kunnen dat de Heggenmus een recente waardvogel is, die nog geen afweerstrategie heeft ontwikkeld.

Hoewel waardvogels in het eistadium nogal eens een nest met een Koeboeksei in de steek laten, wordt het jong, wanneer het eenmaal is uitgebroed, in de meeste gevallen groot gebracht. Het is duidelijk dat de waardvogels nog geen passende afweerstrategie tegen de Koeboek hebben ontwikkeld. Ze vervolgen hun broedzorg zelfs wanneer het jong hen ver over de kop is gegroeid. Het ziet er zelfs gevaarlijk uit wanneer een

voerende oudervogel, zoals een Winterkoning, zijn kop in de muil van de sperrende Koekoek moet steken. Het is vooral komisch als die Winterkoning op de rug van zijn pleegkind moet staan om hem te kunnen voeren. David die Goliath aan het bedienen is, lijkt het dan.

In de duinen zijn Heggenmus, Boom- en Graspieper gewild als waardvogel, terwijl in het rietland Kleine Karekiet en Bosrietzanger, en in de polder Kwikstaarten en Veldleeuwerik nogal eens de pineut zijn. Heel soms wordt ook wel een ei gelegd bij een zaadeter, maar dat gaat zonder meer fout. Insecteneter Koekoek redt het niet op een dieet van voorgeeekte zaden!

Bij holenbroeders worden vrij weinig Koekoeken aangetroffen. Vermoedelijk kan het wijfje in veel gevallen het gat niet in, omdat ze te groot is voor de meest smalle doorgang. Tapuiten, in hun konijnenholen, krijgen ook een enkele keer een Koekoek ondergeschoven (Kraansvlak, juni 1981). De eiwisseltruc moet voor een forse Koekoek een moeilijke zaak zijn, diep onder de grond, in zo'n nauwe ruimte.

Voeren

Een jonge Koekoek groeit razendsnel en de veel kleinere pleegouders moeten zich al tot het uiterste inspannen om hun adoptiekind-tegenwil-en-dank van voldoende voer te voorzien. Een jonge Koekoek in het nest lijkt aanvankelijk voor de helft uit bek te bestaan. Steeds weer wordt die grote oranje krater geopend om voedsel in te laden. Meteen na het voeren gaan de ouders weer op pad. Koekoekjunior zeurt dan nog een tijdje na om meer. Dat nazeuren is heel kenmerkend omdat vrijwel alle andere jonge vogels meteen na het voeren in een soort rust terugvallen om energie te sparen. Pas wanneer enige trilling in de buurt van het nest wordt gevoeld ontwaken ze uit die rust en sperren hun bekken. Niets daarvan doet de Koekoek. Die reageert eigenlijk op al wat beweegt of te zien is rond het nest.

De veren aan kop en rug van de veelvraat ontwikkelen zich het eerst. De buik blijft vrij lang kaal en bij langdurige regen gaan veel jonge koekoeken dood, omdat hun pleegouders ze niet voldoende kunnen bedekken. Ze raken doorweekt en zeker door die kale buikzijde treedt sterke onderkoeling op en sterven ze.

Na ongeveer twee weken is het gastnest te klein. De fors ontwikkelde vogel begint in de buurt rond te klimmen in de begroeiing. Na drie weken ouderzorg kan de Koekoek al een beetje vliegen en hangt in de omgeving rond. Vaak kiest de Koekoek dan een hoge zitplaats op om vandaar zijn hongerkreten in de richting van zijn 'verplegers' te sturen. Dat doet een jonge Koekoek overigens naar elke vogel die in zijn omgeving

opduikt. Zelfs als hij al zijn eigen voer kan vinden, doet hij af en toe nog pogingen om voer van zijn stiefouders los te peuteren.

Het jong blijft geruime tijd herkenbaar aan een witte halskraag en een roodbruin gestreept verenpak. Hij boemelt dan nog weken rond en verdwijnt: geruisloos. Zodra de vogel echt kan vliegen verdwijnt hij naar het zuiden. Merkwaardig is dat oude en jonge Koekoeken niet gelijk afreizen en vermoedelijk ook niet dezelfde trekroute gebruiken. Zijn verwekkers, want ouders kun je Koekoeken niet noemen, verdwijnen in juli en augustus uit ons land. De jongen rekken hun verblijf nog wat en worden nog in september, begin oktober, gezien. Hoe die jongen die verre afwijkende reisroute kennen is een van die raadsels, waarvoor nog geen antwoord is gevonden.

Waarom de koekoek misschien niet zelf meer broedt

Natuurlijk bebroeden de koekoekvoorouders ooit zelf hun eieren. Het gedrag ontwikkelde zich, toen parasitisme in de stamontwikkeling voordeel opleverde, in vergelijking met de gangbare broedbiologie. Een groot aantal eieren leggen werd nodig, toen waardvogels niet langer zonder meer Koekoekseieren accepteerden. Voordeel van de broedparasiet tegenover de zelfbroeder is verbeterde risicospreiding. Elk broedsel loopt kans op verstoring. Verdeelt de Koekoek zijn eieren over zoveel mogelijk nesten, dan is daarmee het risico gespreid. Er komen zo jaarlijks meer jongen groot dan met één broedsel zou kunnen. Zestien van de twintig koekoekseieren komen uit. Voor een vergelijkbaar grote vogel is een legsel van vier zo'n beetje het maximum. Is die hypothese juist, dan blijft de vraag waarom niet meer vogelsoorten een dergelijke strategie ontwikkelden?

Noot van de auteur:

Uiteraard is er nogal wat literatuur geraadpleegd. Door jarenlang ringen van nestjongen in de duinen van Noord- en Zuid-Holland kreeg ik de kans uiteindelijk aardig wat Koekoeken gade te slaan en hun verhouding met de gedwongen pleegouders te leren kennen. Ook werden heel wat jonge Koekoeken geringd. Het enige ringresultaat overigens was een doodgevlagen jong op een paar honderd meter afstand van het waardenest op de Wassenaarse Slag. Door het stelselmatig volgen van het best riskante Koekoeksleven ontstonden mogelijkheden om theorie en praktijk te vergelijken. Daarbij werd een ding duidelijk: hoe langer je naar Koekoeken kijkt hoe meer vragen zich voordoen.

Literatuur

- Baker E.C.Stuart, 1942. Cuckoo problems. Witherby, London.
- Brooke M.L., Davies N.B., 1988. Egg mimicry by cuckoos (*Cuculus Canorus*) in relation to discrimination by hosts. *Nature* 335: 630–632.
- Chance, E., 1923. The Cuckoo's egg laying. *The Auk* 40:181–182.
- Chance, E., 1940. The truth about the Cuckoo, *Country life*.
- Claudon C., 1955. Nouvelles observations sur *Cuculus c. canorus* en Alsace. *Oiseaux* 25:44–49.
- Davies N.B., 2000. Cuckoos, cowbirds and other cheats. Poyser, London.
- Gärtner K, 2002. Kuckucksgeheimnisse und ihre Erforschung: Wie verschwinden die Eier aus dem Nest? *Der Falke* 49: 232–238
- Glutz von Blotzheim U.N. & Bauer K.M., 1980. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*, Vol 9. Wiesbaden.
- Makatsch, W., 1955. *Der Brutparasitismus in der Vogelwelt*. Neumann Verlag, Radebeul
- Payne R.B., 1998. Brood parasitism in birds: strangers in the nest. *BioScience*, Washington, 48:377–386.
- Rensch, B., 1924. Zur Entstehung der Mimikry der Kuckuckseier. *Journal für Ornithologie* 72: 461–472.
- Rensch, B., 1925. Verhalten von Singvögeln bei Änderung des Geleges, *Ornithologischer Monatschrift* deel 33: 169–173.
- Wyllie, I., 1981. *The Cuckoo*, Batsford, London